

Nielsens studier, som helhed en skuffelse. Det skyldes først og fremmest, at den i fatal grad mangler en problemstilling.

Karl Nielsens bog om Bjørn Andersen følger en strengt kronologisk disposition. Der startes med Bjørn Andersens slægt, så følger et par afsnit viet de temmelig sparsomme oplysninger, der haves om henholdsvis barndomsårene og tiden som ung godsejer, og derefter går det så fremad igennem karrierefølgeløbet, med embedstitlerne som overskrifter på de enkelte afsnit: »Landsdommer på Sjælland«, »Proviantmester«, »Lensmand på København slot«, »Sjællandsk rigsråd« osv. Inden for den kronologiske ramme tages enkelte episoder i Bjørn Andersens liv, enkelte sider af hans virke, ud til behandling i særskilte afsnit. Under overskriften »Blandt standsfæller og højlærde« får vi således en omtale af nogle af de »mange forskellige mennesker«, f.eks. Niels Hemmingsen og Anders Sørensen Vedel, som årene i København gav Bjørn Andersen lejlighed til at møde (s. 67). Da Bjørn Andersen var gift med en niece af kansler Johan Friis, får arvesagen efter Johan Friis' død i 1570, som Bjørn Andersen rejste på vegne af hustruen og hendes søskende, en særlig behandling. Det samme gælder den kommission, bestående af Bjørn Andersen og to andre adelsmænd, som kongen i 1572 sendte til Bornholm for at undersøge klager over lybækkernes foged på øen. Karl Nielsen slutter med Bjørn Andersens tid som jysk rigsråd og lensmand og afsætter her særlige afsnit til behandling af Bjørn Andersens medvirken i den kongelige mageskiftepolitik, herunder hans egne private mageskifter med kronen. Under overskriften »Ved vejs ende« følger det sidste afsnit Bjørn Andersens enke og hans fire sønner, men giver tillige afslutningsvis en ultrakort konklusion.

I denne hedder det om Bjørn Andersen: »Baggrunden for hans placering i samfundet var utvivlsomt hans slægtsforhold og hans godsrigdom; men det har ikke været uden betydning, at han vandt både kongens og sine standsfællers tillid og forstod at fastholde den« (s. 171). At bogen således slutter med en *commonplace*, der kunne være udtalt om stribet af danske adelsmænd, forekommer at være en logisk konsekvens af den manglede problemstilling: Når man ikke stiller sig et klart spørgsmål, får man heller ikke noget klart svar. Karl Nielsen har ikke taget sit udgangspunkt i de spørgsmål, der har været diskuteret af danske historikere i forbindelse med Frederik 2.s tid, eksempelvis forholdet mellem konge og rigsråd eller lensreformerne, og han har ikke forsøgt at formulere egne problemstillinger. Det skal ikke benægtes, at Karl Nielsens bog om Bjørn Andersen indeholder gode enkeltafsnit, men i store partier er den blot en gennemgang i kronologisk orden af de forskellige kilders oplysninger om hovedpersonerne – en gennemgang, hvor fraværet af en styrende problemstilling bevirker, at alt får lige stor opmærksomhed, uanet om det er stort eller småt, væsentligt eller uvæsentligt.

Det har naturligvis til følge, at vi hverken får tegnet noget markant billede af tiden eller nogen egentlig profil af manden. Karl Nielsen mener, at vi igennem hans bog får »et kig ind i det 16. århundredes verden« (s. 57), og det er på en måde også rigtigt. Men det er som at kigge i et kalejdoskop, hvor farverige brudstykker dannet stadigt skiftende mønstre – aldrig noget egentligt billede.

Per Ingesman

Bo Fritzbøger: *Skove og skovbrug på*

Falster 1652-1685. (Landbohistorisk Selskab, 1989). 311 s.

Denne omhyggelige og grundige gennemgang af skovbruget på Falster i perioden 1652-1685 er ikke just morskabslæsning; men for den, der giver sig i kast med opgaven og får kæmpet sig igennem den i sproglig og typografisk henseende svært tilgængelige tekst, giver gennemgangen en række nye og spændende indsigter i skovbruget i ældre tid krydret med kildekritiske nyvurderinger og en overbevisende omvurdering af den traditionelle vurdering af skovbrugets forhold i ældre tid.

Fremstillingen bygger på et konferensspeciale i historie, og dette udgangspunkt må det nok tilskrives, at en række i sammenhængen overflødige detaljer f.eks. vedrørende livgedingets administration og den lokale forvaltning er medtaget, og at en række udmærkede kildekritiske betragtninger i en række tilfælde ikke fører til nye vurderinger, men alene resulterer i en række forsigtige vage forbehold. Specielt det sidste forhold er en skam, da det er med til at tilsløre de nye vigtige indsigter, som fremstillingen rent faktisk giver.

Falster er som undersøgelsesområde vel nok i agrarhistorisk henseende den mest gennemtrawledle af de danske regioner, og den udmærker sig for 1600-tallets vedkommende ved at have et righoldigt skriftligt kildemateriale såvel i form af godsadministrative kilder som i form af kortmateriale. Dette forhold udnytter forfatteren til fulde, og det er særdeles vigtigt, da han i afslutningen hævder, at udviklingen på Falster i det 16.-18. århundrede i det store og hele svarer til den almene udvikling i Danmark.

Blandt de mange spændende enkeltheder i fremstillingen har det været

nødvendigt at begrænse omtalen i det følgende til nogle få hovedpunkter.

I et hovedafsnit om Falsters skove i det 17. århundrede rekonstrueres omfanget af de falsterske skove i slutningen af 1600-tallet og indtegnes på en række grundkort med ejerlavsgrensene i 1682 ifølge Karl-Erik Frandsens administrative atlas over Danmark. Her har forfatteren kunnet udnytte et håndtegnet kort over Falster fra 1692, »der med overdådig detaljerigdom og usædvanlig præcision gengiver kulturlandskabets karakteristika på dette tidspunkt kun ti år efter opmålingerne til Matriklen 1682.«

Kortet er yderligere sammenholdt med yngre kort, først og fremmest konceptkortene fra Videnskabernes Selskabs opmålinger i 1772, samt en række synsforretninger fra det 18. århundrede til nøjere angivelse af skovens dimensioner og rumlige orientering.

I forbindelse med denne rekonstruktion finder vi en række væsentlige kildekritiske observationer.

Først bliver slået fast, at den gangse størrelsesangivelse i en række kilder som mageskifter, jordebøger og matriklerne 1662 og 1664 i »antal svins olden« er ganske usikker, »da der er tale om sædvanemæssige skøn på baggrund af kendskab til skovens generelle ydeevne, »når fuld olden er« og ikke om konkrete vurderinger af oldenproduktionen.«

For Chr. V's Matrikels vedkommende påpeger Fritzboeger, at ikke alene vendes der her definitivt op og ned på de traditionelle taksationer, men det er også særdeles uklart, hvad angivelserne for skovtaksationerne i denne matrikel egentlig dækker. Hans overbevisende konklusion på den nøjere analyse bliver derfor, at skovtaksationerne i Chr. V's Matrikel er det dårligst tænkelige grundlag for en vurdering af skovens absolutte størrelse, men at de dog kan

give rimelige mål for oldenskovenes relative størrelser.

Som hjælp til de kildekritiske overvejelser omkring de ovennævnte kilders skovtaksationer har Bo Fritzboeger en række årlige skovtaksationer over den faktiske oldenmængde i de falsterske skove for årene 1652 til 1685, samt en række regnskabstal over det faktiske antal indbrændte svin i de samme år. Disse væsentlige kilder behandles senere i fremstillingen side 169ff, og de to talrækker er opstillet i det centrale søjlediagram nr. 73. Forfatteren lader til at acceptere begge talrækker som troværdige uden større kildekritiske overvejelser, og dette på trods af store forskelle i tallene for den årlige oldentaksation og de samme år indebrændte svin. Det sidste tal overstiger langt det første, hvad der senere bliver et hovedargument hos Fritzboeger, når han skal plædere for en overudnyttelse af skovressourcerne.

At begge talrækker er mere pålidelige end de øvrige kilder forekommer umiddelbart plausibelt, specielt da forskellen kan forklares med den senere fremførte iagttagelse (s. 186 f.) om, at der er en manglende klar sammenhæng mellem svinehold og skovrigdom, ligesom samtidige kilder taler om at sætte svin på græs, således at olden kun har været en del af svinenes næring, men hvis andet end olden, i teksten foreslås således hasselnødder, har udgjort en væsentlig del af de indbrændte svins næring, falder jo også argumentationen om overudnyttelse af oldenskovens resourcer bort.

Fremstillingens andet tyngdepunkt er at finde i afsnittene 5 og 6 om henholdsvis det lovlige og det ulovlige skovbrug. På baggrund af en lang række forskellige godsadministrative og retlige kilder tegnes i disse afsnit et overbevisende billede af, hvorledes alle skovbrugets ressourcer indgik i drifts-

fællesskabets dyrkningssystem på en lang række forskellige niveauer som tømmer til bygninge og redskaber, gærdselsmateriale, brændsel, olden, græsning m.m. Der tegnes et overbevisende billede af skovens betydning for hele dyrkningssystemets opretholdelse.

Mere tvivlende må man stille sig til forfatterens tese om, at der løbende i undersøgelsesperioder fandt en overudnyttelse sted, specielt med hensyn til godsadministrationens krav om brændsel, ønske om pengeindtægter af skoven samt ønske om vildtpleje, således at der løbende opstod større og større mangel på træ og skov i Falsterområdet.

For brændets vedkommende beregner forfatteren således, at der skete et så stort salg af brænde fra godsadministrationens side, at der kun blev meget lidt tilbage til opvarmning af gårdbrugernes boliger. Årligt blev der udvist ca. 2000 læs brænde á ca. 0,7 rummeter; dette sammenholdes med, at der i 1677 skulle betales skat af ialt 3.847 ildsteder på Falster. Disse tal får forfatteren til at konkludere, at »meget taler således for, at bønderne næsten naturligt nok må have søgt at skaffe sig brændsel udenom udvisningerne – ved sanktebrænde og ulovlig hugst.« Som læser ville man gerne for at modtage dette argument have noget mere at vide om, hvorvidt muligheden for at benytte andet brændsel forelå, f.eks. omfanget af adgangen til tørveskæle.

For gavntømmerets vedkommende interesserer Fritzboeger sig specielt for bygningstømmeret. Han udnytter her på en meget spændende måde tre synsforretninger fra 1660, 1671 og 1685 til i kartografisk form at påpege en stigende bygfæld i perioden. De oplysninger om tømmerudvisningerne kun findes for nogle få af disse år (opgjort i tabel 7), er det umuligt at påvise et større og større ophobet efterskæb i perioden på

grund af manglende udvisninger. Fritz-bøger peger endvidere på, at det ikke var nok, at bønderne fik udvist det nødvendige træ til bygningsvedligeholdelsen, men at de også måtte være villige til at anvende det udviste træ til formålet, herunder være villige og i stand til at bekoste opskæringen af træet. Her foranledigede godsejeren, dronning Sophie Amalie, i 1674 undersøgt, hvorledes det i 1672 og 1673 udviste bygningstømmer var anvendt. Undersøgelsen viste, at 61 % af træet blev fundet liggende i skoven eller på bondens bolig uden at være brugt, mens 7 % af det udviste træ var forsvundet. Dette resultat viser, såvidt jeg kan skønne, ikke mangel på vilje eller evne til at foretage bygningsreparationer, men blot at man også dengang ønskede at lade træet tørre et par år, før det blev anvendt som gavntømmer til bygninger og redskaber. I givet fald kan dette undersøgelsesresultat ikke anvendes som underbygning af en påstand om en løbende overudnyttelse af skoven og en forarmelse af gårdmændene.

Vedrørende gærdselsbehovet mener Fritz-bøger ligeledes at kunne påvise, at der udviklede sig en mangelsituation, der udviklede sig katastrofalt, fordi kvæg og vildt efterhånden uhindret kunne gå ind og græsse i kornmarkerne. Hovedbeviset for denne mangel finder Fritz-bøger i forsøgene på at afskaffe de særhegnede løkker i brakmarken, som falstringerne anvendte til ærteavl. Nu er det formentlig givet, at det krav til opretholdelse af hegnene, som lå i dyrkningssystemerne, under alle omstændigheder var en stor belastning for landbrugsdriften i ældre tid, så »ærtekrigen« kan meget vel være et udslag af den almindelige mangelsituation. Den postulerede katastrofale situation for hegnene på Falster hviler alene på enkelte berettende kilder som rejseiagttagelser, klager og retssager vedrørende

krybskytteri og dårligt vedligeholdte hegn. Repræsentativiteten af sådanne enkeltstående kildeudsagn er jo ihvertfald vanskelig at vurdere. Imidlertid er det klart, som jo også alle bevarede landsbyvedtægter er vidnesbyrd om, at hegnssystemets opretholdelse og effektivitet var af afgørende betydning for landsbyfællesskabets driftssystem.

Vedrørende udnyttelsen af oldensko-ven, mener Fritz-bøger, således som det allerede er nævnt, at forskellen mellem de årlige oldentaksationer til fuldt svins olden og det faktiske antal indebrændte svin må tages som udtryk for en overudnyttelse af denne del af skovens resourcer. Som nævnt kan forskellen også forklares med, at olden kun var en mindre del af svinenes føde, således at der ikke behøver at være tale om overudnyttelse. I forbindelse med dette afsnit gennemføres en spændende undersøgelse af det gennemsnitlige svinehold på gårdene på Falster ud fra indbrændingslisternes aldersopgivelser. Det gennemsnitlige svinehold bliver her 4,9 svin pr. gård, et tal, der ligger to til tre gange over den tidligere forsknings beregninger over forholdene i andre landsdele ud fra kvægskattetallene. Fritz-bøger påpeger nu, at havde han beregnet det gennemsnitlige svinehold ud fra de samme kvægskattelister, ville resultatet for Falster være blevet 0,6 svin pr. gård i gennemsnit.

Forklaringen finder Fritz-bøger andetsteds ved at se nærmere på reglerne for udarbejdelsen af kvægskattemandtallene, hvorved han mener at kunne konstatere, at kun egentlige sosvin og orner blev talt med ved skatteansættelserne.

Dette spændende nye bevis på kvægskattemandtallenes utilstrækkelighed som kilder til omfanget af husdyrholdet i 1600-tallet, fører jo så igen til spørgsmålet om, hvorvidt vi skal til at gange kvægskattemandtallenes gennemsnit i

det øvrige land op med fem eller seks, for at nå til et reelt gennemsnit af svineholdet her. Her holder forfatteren sig tilbage fra at drage så vidtgående slutninger vedrørende svineholdets betydning i ældre tid, men påvisningen lægger op til en nyvurdering på dette område.

Endelig påpeges til sidst i afsnittet skovgræsningens betydning ved siden af græsningen iøvrigt på gadejord, tofter og løkker, fællede, høstede vange og overdrev.

Jeg synes som nævnt, at den økologiske katastrofe, som forfatteren lægger op til på grund af en overudnyttelse af skovens ressourcer ud fra herskabets krav og købstadborgernes fristende økonomiske tilbud, er mere udokumenteret end den øvrige del af undersøgelsen, til gengæld argumenterer Bo Fritzboeger overbevisende for skovbrugets betydning som led i den almindelige landbrugsdrift og husholdning, og dermed må det jo så medgives, at skovene i lighed med de øvrige dele af fællesskabstidens landbrugssystem kom under pres i første halvdel af 1700-tallet. Et pres der foranledigede godsejere og statsmagt til at søge nye veje gennem den centrale landbolovgivning i sidste halvdel af 1700-tallet.

Finn Stendal Pedersen

Biskop Hans Mikkelsens dagbøger 1626-41. Ved Anne Riising og Mogens Seidelin. Redigeret af Finn Stendal Pedersen. (Udgiverselskabet for Historisk Samfund for Fyns Stift, 1991). xv + 303 s.

De efterreformatoriske fynske bispers – eller superintendenters – optegnelser er i vid udstrækning publiceret. Fra Jacob Madsen Veiles embedsperiode (1588-1606) foreligger hans visi-

tatsbog, der er kendt for de mange tegninger af stiftets kirker. Optegnelserne blev udgivet i 1853 og genudgivet 1929-32. Biskop Laurids Jacobsen Hindsholms optegnelser fra embedsårene 1651-1663 blev udgivet 1779 og genudgivet i Kirkehistoriske Samlinger (1891-93 og 1905-07). Også biskop Hans Mikkelsens dagbøger fra årene 1626-41 har tidligere været udgivet.

I 1757 foretog historikeren Christian Brandt og året efter slotspræst Jørgen Karstens Bloch uddrag af de dagbøger, der ikke længere eksisterer i original. Allerede da var der lakuner i optegnelserne. Brandts optegnelser er de fyldigste, selv om man synes at have slået flere dages bejvenheder sammen. Medens Blochs uddrag nøjere følger datoerne, er der omvendt opstået fejl i kronologier. Bloch uddrog oplysninger om gejstlighed og skoleforhold, der supplerer Brandts uddrag. I øvrigt er der ikke altid verbal overensstemmelse mellem Brandts og Blochs uddrag, skønt der næppe kan have foreligget to forskellige forlæg. Provst Erik Høyer Møller udgav i 1870'erne Brandts manuskript suppleret med Blochs, som man i sidste øjeblik blev opmærksom på. Der er imidlertid god grund til atter at udgive biskop Hans Mikkelsens dagbøger (oversat fra latin); dels overså Høyer Møller fejldateringerne hos Bloch samt nogle oplysninger i begge manuskripter, dels rummede Møllers udgivelse nogle fejllæsninger. Den foreliggende udgave baserer sig på Brandts manuskript, suppleret med Blochs, hvis de bringer noget nyt. Genudgivelsen er forsynet med en kort indledning om biskoppens livsforløb samt om enkelte embedsforretninger – eksempelvis proceduren ved besættelse af præsteembeder. Indledningen er nok blevet for kort – f.eks. havde det været nyttigt at sætte bispens mange